

Наталія Венжинович

ББК Ш 10в55: Ш 140
УДК 81'1=1/2: 165.194

КОНЦЕПТУАЛЬНА Й МОВНА КАРТИНИ СВІТУ ЯК ПОХІДНІ ЕТНІЧНИХ МЕНТАЛІТЕТІВ

Стаття присвячена опису особливостей, що проявляються у взаємозв'язку й взаємозалежності етнічних менталітетів та концептуальних і мовних картин світу. Подається визначення кожного із наведених термінів. Авторка наголошує на тому, що концептуальна картина світу є первинною порівняно з мовною. Однак саме остання реалізує й вербалізує етнокультурну модель світу, зберігає її та передає з покоління в покоління. На думку авторки, мова не фіксує все одночасно, вона виявляє здатність описувати все своїми власними засобами. Робиться висновок про те, що одне й те саме поняття, один і той самий фрагмент реальності має різноманітні способи актуалізації за допомогою слів у різних мовах. Такий підхід до вивчення мовних об'єктів і явищ є перспективним у сучасній лінгвістиці.

Ключові слова: концепт, концептуалізація, концептуальна (мовна) картина світу, менталітет.

Мета статті – описати в загальних рисах взаємозалежність між етнічним менталітетом і концептуальною та мовною картинами світу. Менталітет – спосіб, тип мислення, склад розуму, що проявляється в пізнавальному, емоційному, вольовому процесах і характері поведінки людини. Саме менталітет залишається тією стійкою структурою індивідуальної та групової (колективної) свідомості, з допомогою якої індивіди не піддаються новаціям і одночасно пристосовуються до умов і вимог, що постійно змінюються. У менталітеті закладений глибинний рівень структури, на якому усвідомлене поєднується з неусвідомленим і який слугує основою стійкості системи смислів і уявлень, що вкорінилися у свідомості та поведінці багатьох поколінь [Срасов 1996, с.20].

Етнічний менталітет як обов'язкова характеристика складу розуму і стилю мислення має безпосередній зв'язок як із ментальною сферою, так і культурою. Інакше кажучи, менталітет – культурно і колективно зумовлений стиль мислення, який значною мірою визначається усталеними історико-економічними та релігійними традиціями. Показовим є той безперечний факт, що етнічний (національний) менталітет обов'язково проявляється стосовно всіх життєво важливих явищ: будова зовнішнього і внутрішнього світу, мова, свій та чужий, знання, пам'ять, інтелект, освіта, наука, простір, час і т.ін.; зокрема, таке найважливіше експерієнціальне й операціональне поняття, як перешкода [Рябцева 2005, с.196]. Менталітету індивіда або групи властиві декілька функцій: персоналізація, інтеграція, експресія, імпресія, уніфікація. Факти переконливо засвідчують неможливість установаження певної абсолютної моделі або певного спільного типу менталітету, оскільки він завжди прив'язаний до конкретного середовища, субкультури, окремої групи його носіїв. Тому можливе вивчення лише присутніх у «цілісній структурі різних ментальних моделей або ментальностей» [Козловский 1977, с. 32].

У сучасному розумінні «Менталітет – спосіб мислення, спільна духовна налаштованість людини, групи» [ФЭС, с.263]. Уживання цього терміна в англійській філософії датується ще ХУІІ століттям. Поряд із ним у науковий обіг увійшов і термін «ментальність» як зросійщений варіант німецького *Mentalität* («менталітет»). Останні за часом виходу у світ словники іншомовних слів намагаються розвести поняття, що передаються термінами «менталітет» і «ментальність». Так, наприклад, у словнику, датованому 2001 роком, знаходимо таке визначення цих двох термінів: «Менталітет від лат. *mens* («спосіб вираження думки») – склад розуму, спосіб світосприйняття. Ментальність лат. *mentalis* («розумовий») – інтелектуальний світ людини [СИС 2001, с.312].

У поняття «ментальність» укладається те, що глибше від мислення, норм поведінки, сфери почуттів. Ментальність не структурована і являє собою певну схильність, внутрішню готовність людини діяти певним чином, це своєрідна сфера можливого для людини, сфера автоматичних форм свідомості й поведінки. Ментальність сприймають сьогодні як «саморозуміння групи», як сукупність образів і уявлень, якими керуються. Це орієнтації, які стали неусвідомленими, й основи для відчуття, мислення та поведінки. Інакше кажучи, ментальність – спосіб повсякденного відтворення, збереження звичного способу життя й діяльності і є не психічним станом, а соціокультурним феноменом, оскільки всі його елементи дані як символи, коди культури, предметні речові форми (як результат опредмечування) і напрацьованих способів діяльності, тобто типових форм практичної поведінки в соціокультурному полі. До форм ментальності належать схеми поведінки, характерні для тієї чи іншої спільноти, «колективні уявлення», інтелектуальні звички (реакції), що проявляються в інтерпретаційній оцінці й освоєнні навколишнього світу. Ментальність проявляється у всьому, про що думає людина, що і як оцінює в житті, як співвідносить побут і буття. Ментальність – «манера відчувати й думати, властива людям певної соціальної системи в конкретний період їхньої історії» [Гуревич 1984, с.37].

Без урахування етнічної метальності неможливо адекватно уявити собі історію народу. Першими пе
вдчили спеціальні історії середніх віків, які дійшли в основку про те, що думки середньовічних людей були
налаштовані інакше, і що без поняття метальності дослідникам не обійтися. Історія метальностей – це
різновид соціальної історії, предмет якої – аналіз поведінки, цінних орієнтацій, особливостей побуту, моралі,
звичаїв, форм життя, моди і т.ін. Вона передбачає: 1) інтерес до колективних психологічних настанов;
2) інтерес до невисловленого і неусвідомленого; 3) інтерес до стійких форм мислення – до метафор, категорій,
символіки [Історія 1996, с.56]. Мета історії – вивчити три типи феноменів: 1) інтереси; 2) категорії;
3) метафори. Історики, які вивчають середньовічну метальність, аналізують світлий середньовічної людини,
ту картину світу, яку вона створила у процесі своєї соціально-культурної практики. «Історик мимоволі
змушений бути волоначас і істориком метальностей, і картин світу, заклядених у свідомості людей, що
складають це суцільство» [Гуревич 1999, с.536].

Сьогодні дуже часто метальність одного народу вивчається дослідниками, що представляють інший
етнос, а отже, людьми з іншою метальністю [Бєжбицька 1997]. Таке вивчення вилилося у диференціацію
таких трьох різновидів метальності: 1) «західний» дедуктивно-пізнавальний різновид, який намагається у
вигляді понять і суджень відобразити навколишню дійсність, переслідуючи практичну мету; 2) «східний»
різновид, орієнтований на інтуїтивне мислення, яке значною мірою спрямоване на споглядання, духовне
самовдосконалення, розвиток внутрішнього світу, що частіше використовує не поняття, а смислообрази і міфи;
3) метальність «традиційного суцільства», орієнтована на предметне вирішення життєвих ситуацій і
конкретних проблем, що стоять перед етнокультурною спільнотою [Бєльск 1998, с.135]. У межах цих різновидів
метальності можна говорити про етнічну метальність, яка розмежовує народи і визначає їхню «національну
фізіономію» як те спільне, що народжується з природних даних та соціально зумовлених компонентів і
розкриває уявлення людини про світ. Метальність, крім того, яскраво проявляється як фактор, що впливає на
випад людей у перехідні періоди їхнього розвитку і як феномен розкриття механізму самолетермінації
історичного суб'єкта в умовах вибору. При цьому вчені мають на увазі, що культура, мова і форми спілкування
існують поза метальністю, але водночас беруть участь у її формуванні.

3 метальності тісно пов'язана ідея картини (картина світу є загальноприйнятою сьогодні. «Картина світу»,
мова знаходить відображення «найваж» моделі (картина світу є загальноприйнятою сьогодні. «Картина світу»,
на відміну від світотяду, – сукупність світотядних знань про світ, що народжується потребою людини в
наочному уявленні про нього. За останній час сформувалася думка про те, що картина світу – синтетичне
панорамне уявлення про конкретну дійсність і про місце кожної конкретної людини в ній. Звідси і вилигають
чуттєво-просторову, духовно-культурну і метафізичну, фізичну, біологічну і філософську картини світу [ФЭС,
с.201]. Вивчається, що, окрім них, можуть також бути: мовна картина світу, фольклорна картина світу, етнічна
картина світу і т.ін.

Поняття «метальність» і «картина світу» розмежовуються заступом усвідомленості: «картина
світу» – усвідомлене уявлення, а «метальність» – свідомістю не рефлексується. Однак часто про своєрідність
метальності судять, виходячи зі специфіки картин світу. Останні створюються категоріальними та
класифікаційними схемами, які повинні вивчатися історією метальності. Це М.Фуко вважав, що в людини є
«мережа» уявлень – скелет картини світу [Фуко 1996, с.7]. Сума або перетин різних «мереж» дають
метальність. Картина світу – як мозаїка, вона складається з концептів і зв'язків між ними, тому її часто
називають **концептуальною картиною світу**.

Концепт – це глобальна мисленнєва одиниця, яка є квантом знання [Попова 1999]. Концепти ідеальні й
кодуються у свідомості одиницями універсального предметного коду, в основі яких лежать індивідуальні
чуттєві образи, що формуються на базі особистого чуттєвого досвіду людини. Образи конкретні, однак вони
можуть абстрагуватися і з чуттєвого перетворюються в образ мисленнєвий. Багато концептів зберігають свою
чуттєву природу, напр.: *кисмі, солодка, мерквий, ружка, смі і т.ін.*

- За змістом концепти поділяються на:
  - 1) **зображення** (мисленнєва картинка) – *важко, дпуша, червоний, сніка, холод і т.ін.*;
  - 2) **схема** – концепт представляє певною узагальненою просторово-графічною або контурною схемою:
схематичний образ людини, дерева і т.ін.;
  - 3) **поняття** – концепт, який складається з найзагальніших, суттєвих ознак предмета або явища,
результат із раціонального відображення й осмислення, наприклад, *квадрат* – прямокутник із рівними
сторонами;
  - 4) **фреїм** – багаторекомендентний концепт, який розглядається в цілісності його складових частин,
об'єктне уявлення, певна сукупність: *магазин, лікарня і т.ін.*;
  - 5) **сценарій** – послідовність епізодів у часті: *відвідання респорану, поїздка в інше місто, білка, екскурсія*
і т.ін.
  - 6) **гештальт** – комплексна, цілісна функціональна структура, що виражає різноманітність окремих
явищ у свідомості: *школа, любов, ненависть і т.ін.*

лише частину концепту, звідси й виникає необхідність синонімії слова, потреба в текстах, які сукупно розкривають вміст концепту.

Можливі випадки, коли є концепт, однак лексема для його вербалізації відсутня. Такий випадок називається лакуною, наприклад, в українській мові є слово *молодія*, але немає *старія*. Є також ілогізми – відсутність лексем і семем при наявності концепту, зумовленої відсутністю потреби у предметі, наприклад, в українській мові є лексема *бураковод*, але відсутня – *банановод*.

Етнічна спільнота піддає образ певній стандартизації, внаслідок чого концепти стають загальнонаціональними, груповими або особистісними. Сукупність концептів у колективній свідомості етносу отримала назву «концептосфера». Концептосфері притаманна етнічна специфіка, що проявляється у сукупності категоризованих, оброблених, стандартизованих концептів у свідомості народу. Головне в концепті – це багатовимірність і дискретна цілісність смислу, який, однак, існує в безперервному культурно-історичному просторі й тому схильний до культурної (й культурогенної!) трансляції з однієї предметної галузі в іншу.

У культурних концептах виділяються щонайменше три сторони: образ, поняття й цінність. Образна складова культурного концепту корелює з перцептивною й когнітивною сторонами концепту як психолінгвістичного феномена, а понятійна складова є виходом на мовне втілення явища, що розглядається (у цьому плані понятійну сторону концепту можна було б назвати фактуальною) [Карасик 2001, с.78]. Ціннісний підхід до вивчення й опису концептів ураховує важливість афективної сторони концепту у психолінгвістичному розумінні цього явища. Зупинимось на докладнішому викладі кожної з них.

Предметно-образний зміст концепту зводиться до цілісного узагальненого сліду в пам'яті, пов'язаного з певним предметом, явищем, подією, якістю. Стосовно конкретних предметів зазвичай говорять про семантичні прототипи [Rosh 1975]. Наприклад, прототипом поняття «фрукт» для багатьох носіїв української культури є яблуко. Прототипні образи займають середнє місце між загальними поняттями і їхніми конкретними репрезентаціями. Можна уявити собі яблуко, не важко уявити фрукт, проте видова специфіка того чи іншого сорту яблук для багатьох комунікантів залишається нерелевантною, якщо мова не йде про різновиди цих фруктів.

Що стосується явищ і подій, які розгортаються у часі, предметно-образним їхнім змістом є певна узагальнена ситуація, пов'язана з цими явищами і подіями. Наприклад, образом екзамену є ситуація офіційного з'ясування знань, отриманих тими, хто навчається. При цьому ми уявляємо собі екзаменатора і того, кого екзаменують, їх розділяє стіл, на якому лежать екзаменаційні білети, екзаменатор задає запитання, на які отримує або не отримує відповіді, визначає рівень знань і оцінює його за умовною шкалою, прийнятою в тій чи іншій країні. Повнота уявлення предметно-образної сторони концепту залежить від життєвого досвіду людини, і, якщо хто-небудь хоч раз у житті складав екзамен, він може достатньо повно охарактеризувати екзаменаційну ситуацію. Концепт у цьому розумінні є згустком життєвого досвіду, зафіксованого у пам'яті людини. Звідси випливає, що концепт – це інформація, яку пережили.

Понятійна сторона концепту – це мовна фіксація концепту, його позначення, опис, структура ознак, дефініція, зіставні характеристики цього концепту стосовно того чи іншого ряду концептів, які ніколи не є ізольованими, їхня найважливіша якість – голографічна багатовимірність вбудованість у систему нашого досвіду. Тут є місце і поняттю «поняття», яке тягне за собою систему таких логічних термінів, як судження й умовивід; у цьому розумінні термін «поняття» є згустком раціональної частини концепту, тобто того змісту, який включає тільки суттєві характеристики об'єкта, що є предметом раціонального мислення, а не переживання.

Ціннісна сторона концепту – важливість цього психічного утворення як для індивідууму, так і для колективу. Вона є визначальною для того, щоб концепт можна було виділити. Сукупність концептів, що розглядаються під кутом зору цінностей, утворює ціннісну картину світу. У цьому складному ментальному утворенні виділяються найсуттєвіші для певної культури смисли, ціннісні доміанти, сукупність яких і утворює певний тип культури, що підтримується і зберігається в мові [Карасик 1996, с.5]. Різниця між культурами полягає у значущих нюансах, які виділяються при порівнянні великих концептуальних об'єднань (концептосфер). Множинні характеристики дадуть тут вагомші підстави для висновків про специфіку менталітету того чи іншого народу. Концепт спирається на «лінгвокультурологічне поле» – ієрархічну систему одиниць, що мають спільне значення й відображають у собі систему відповідних понять культури [Вороб'єв 1997, с.60]. Так, наприклад, етнічна зумовленість концептів *wolność* у польській, *libertas* у латинській, *freedom* у англійській, *свобода* – в українській виявляється у різній якості їхнього смислового наповнення і у специфіці валентної співвіднесеності, особливо в межах міжкультурного спілкування та перекладацької діяльності [Помірко 2003, с.15].

Концепти тісно пов'язані в пам'яті людей з конкретними ситуаціями, і ці ситуації підводяться під сценарій, що отримує відповідну назву, наприклад, *милосердя*; *попередження про небезпеку*; *пожертвування*; *допомога інвалідам*; *знаходження загубленої дитини*; *догляд, коли присутність спричиняє страждання*, і багато інших [Жданова 1991, с.58]. Завдання лінгвокультурології, за словами В.А.Маслової, полягає в тому, щоб виразити культурну значущість мовної одиниці, тобто культурні знання на основі співвіднесення прототипної ситуації фразеологізму або іншої мовної одиниці з кодами культури, відомими носію мови або встановленими за допомогою спеціального аналізу [Маслова 1997, с.10-11]. Концепт наділений певною пам'яттю, вибірково втілюється не тільки в певних мовних одиницях, але і в когнітивних моделях упродовж

тривалого періоду розвитку мови [Балашова 1998, с.197]. Це дає підставу для тверджень про те, що культурний концепт у мовній свідомості представлений як багатовимірна мережа значень, що виражаються лексичними, фразеологічними, пареміологічними одиницями, прецедентними текстами, етикетними формулами, а також тактиками мовленнєвої поведінки, які відображають повторювані фрагменти соціального життя.

Опис концептів – це спеціальні дослідницькі процедури тлумачення значення його назви та найближчих позначень. Наприклад: 1) дефінування; 2) контекстуальний аналіз; 3) етимологічний аналіз; 4) пареміологічний аналіз; 5) інтерв'ювання. При цьому особливо підкреслимо, що концепти реалізуються перш за все за допомогою лексем, що є носіями мовної картини світу. Остання розглядається нами як підсистема, яка включає і компоненти концептуальної картини світу, з якими співвідносяться мовні знаки, тобто вона начебто «вмонтована» в неї. Ось чому в сучасній лінгвістичній літературі прийнято вважати, що мовна картина світу відображає реальність через культурну (концептуальну) картину світу.

Ідея існування національно-специфічних мовних картин світу зародилася в німецькій філології кінця ХУІІ – початку ХІХст. (Міхаеліс, Гердер, Гумбольдт). Йдеться, по-перше, про те, що мова як ідеальна, об'єктивно існуюча структура підпорядковує собі та організовує сприйняття світу його носіями. По-друге, про те, що мова – система чистих значень – утворює власний світ, начебто наклеєний на світ дійсний» [Антипов 1989, с.75]. Через картину світу ментальність пов'язана з культурою. Наївна картина світу носіїв тієї чи іншої мови відображається структурою смислів слів і визначається культурною ментальністю епохи, місцем людини в соціальному просторі, його самоідентифікацією як «Я» і як «Ми» [Фрумкіна 1999, с.8]. Уважають, що основною одиницею ментальності є концепт певної культури, який реалізується в межах словесного знака зокрема і мови в цілому, та у змістових формах як образ, як поняття і як символ [Никитина 1999]. Загалом питання про співвідношення культурної (понятійної, концептуальної) і мовної картини світу надзвичайно складне і багатопланове. Його суть зводиться до відмінностей у відображенні дійсності у мові та культурі.

З цього приводу висловлюються твердження про те, що концептуальна й мовна картини світу співвідносяться одна з одною, як ціле з частиною. При цьому зазначається, що мовна картина світу – це частина культурної (концептуальної) картини, хоча й найбільш суттєва. Водночас мовна картина бідніша від культурної, оскільки в утворенні останньої беруть участь поряд із мовними, й інші види розумової діяльності, а також у зв'язку з тим, що знак завжди неточний і ґрунтується на будь-якій одній ознаці [Человеческий фактор 1988, с.107]. Ми, однак, поділяємо думку тих учених, які вважають, що правильніше говорити не про співвідношення частина – ціле, мова – частина культури, а про взаємопроникнення, взаємозв'язок і взаємодію на тій підставі, що мова є частиною культури, але і культура є тільки частиною мови. Звідси випливає, що мовна картина світу не повністю поглинута культурною, якщо під останньою розуміти образ світу, відображений у свідомості людини, тобто світогляд людини, що сформувався внаслідок його фізичного досвіду й духовної діяльності. Отже, культурна й мовна картини світу тісно взаємопов'язані, знаходяться у стані безперервної взаємодії та беруть свій початок від реальної картини світу, а вірніше, просто від реального світу, що оточує людину. Саме мовна семантика відкриває шлях зі світу власне мови у світ реальності. Ця ланка в ланцюгу між двома світами супроводжується культурними уявленнями про предмети і явища культурного світу, властиві певному мовленнєвому колективу в цілому та індивідуальному носію мови зокрема. А оскільки шлях від позамовної реальності до поняття й далі до словесного вираження неоднаковий у різних народів, що зумовлено відмінностями історії та способу їхнього життя, специфікою розвитку суспільної свідомості, відповідно й відмінна мовна картина у різних народів. Це проявляється у принципах категоризації дійсності, що матеріалізується у лексиці та граматиці кожної мови.

Загальновідомо, що національно-культурна картина світу первинна стосовно мовної. Вона повніша, багатша і більш глибинна, ніж відповідна мовна. Однак саме мова реалізує й вербалізує етнічну культурну картину світу, зберігає її та передає з покоління в покоління. Мова фіксує далеко не все, що є в етнічному баченні світу, але здатна описати все. Найбільш наочною ілюстрацією може слугувати слово як основна одиниця мови. За допомогою слова не тільки здійснюється назва предмета або явища, певного фрагмента навколишнього світу, але й відбувається проходження цієї назви через свідомість людини і у процесі відображення нею специфічних рис, притаманних тій чи іншій суспільній свідомості, зумовленій культурою народу. Слово можна образно порівняти зі шматками мозаїки, які в різних мовах складаються в різні картини. Ці картини будуть розрізнятися, наприклад, своїми кольорами: там, де українська мова змушує своїх носіїв бачити два кольори: синій і голубий, англієць бачить один – blue, дивлячись на один і той самий шматок спектра. І навпаки, там, де англійська мовна картина розрізняє два предмети: *hand* і *arm*, – українська мовна бачить тільки один – руку.

З наведених прикладів стає очевидним той факт, що одне й те ж поняття, один і той самий фрагмент дійсності має різні форми словесного вираження у різних мовах – більш або менш повні. Слова різних мов, що позначають одне й те ж поняття, можуть різнитися семантичною ємністю й охоплювати різні сфери навколишнього світу. Шматочки мозаїки, що репрезентують картину світу, можуть різнитися за розмірами в різних мовах залежно від обсягу поняття в голові людини. Способи й форми відображення, як і формування понять, зумовлені у свою чергу специфікою соціокультурних і природних особливостей життя певної мовної спільноти. Розбіжності в мисленні проявляються у відчутті надлишковості або недостатності способів вираження одного й того ж поняття порівняно з рідною мовою. Тому проблема міжмовних відповідників

заслугове на глибокий та різнобічний аналіз. Надзвичайно важко знайти слова в різних мовах, які виражають одне й те ж поняття і не відрізняються одне від одного емоційно-експресивною, стильовою або яким-небудь іншим типом константної повнозначної інформації. Явна відмінність лінгвістичної, власне мовної інформації, різна лексико-фразеологічна сполучуваність, зовсім різні соціолінгвістичні конотації, зумовлені культурою, звичаями, традиціями різних мовних спільнот не можуть не впливати на семантику і вживання слова.

Лінгвістичні спостереження зі всією переконливістю показують, що у кожного слова своя лексико-семантична і фразеологічна сполучуваність. Вона етнічно маркована в тому розумінні, що властива тільки конкретному слову в конкретній мові. Ось чому вивчення мов повинно ґрунтуватися не стільки на засвоєнні окремих слів із їхніми значеннями, скільки в притаманних їм природних найбільш стійких словосполученнях. Такими словосполученнями можуть у перспективі виступати і фразеологічні одиниці з характерною для них концептуалізацією дійсності в різних мовах.

Література

- Антипов 1998: Антипов Г.А., Донских О.А., Марковина И.Ю., Сорокин Ю.А. Текст как явление культуры. – Новосибирск, 1989. – 287с.
- Балашова 1998: Балашова Л.В. Метафора в диахронии (на материале русского языка XI-XX веков). – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1998. – 216с.
- Бельк 1998: Бельк А.А. Культурология. Антропологические теории культур. – М.: РГГУ, 1998. – 316с.
- Вежбицкая 1997: Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1997. – 441с.
- Воробьев 1997: Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы): Монография. – М.: Изд-во Рос.ун-та дружбы народов, 1997. – 331с.
- Гуревич 1984: Гуревич А.Я. Этнология и история в современной французской менталистике // Советская этнография, 1984. – №5. – С.28-53.
- Гуревич 1999: Гуревич А.Я. Избранные труды. – Т.2. – Средневековый мир. – М.: СПб, 1999. – 346 с.
- Ерасов 1996: Ерасов Б.С. Социальная культурология. – М.: Флинта, Наука, 1996. – 184с.
- Жданова 1991: Жданова Л.А., Ревзина О.Г. «Культурное слово» милосердие // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С.56-61.
- История 1996: История ментальностей, историческая антропология, зарубежные исследования в обзорах и рефератах. – М.: Наука, 1996. – 328с.
- Карасик 1996: Карасик В.И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты. Сб. науч. тр. – Волгоград: – Архангельск: Перемена, 1996. – С.3-16.
- Карасик 2001: Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С.75-80.
- Козловский 1997: Козловский В.В. Понятие ментальности в социологической перспективе // Социология и социальная антропология / Межвузовский сборник к 60-летию со дня рождения проф. А.О. Баронова. – СПб.: Алетейа, 1977. – С.32-43.
- Маслова 1997: Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию: Учебное пособие. – М.: Наследие, 1997. – 208с.
- Никитина 1999: Никитина С.Е. Культурно-языковая картина мира в тезаурусном описании (на материале фольклорных и научных текстов). Диссертация в виде научного доклада на соискание ученой степени доктора филологических наук: 10.02.19. – М., 1999. – 115с.
- Помірко 2003: Помірко Р.С. Когнітивна семантика в концепції Анни Вежбицької // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – Вип.11, 2003. – С.8-18.
- Попова 1999: Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. – Воронеж: ВГУ, 1999. – 186с.
- Рябцева 2005: Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект. – М.: Academia, 2005. – 639с.
- СИС – Словарь иностранных слов. – Ростов н/Д, 2001. – 589с.
- Фрумкина 1999: Фрумкина Р.М. Культурологическая семантика в ракурсе эпистемологии // Известия АН. Серия литературы и языка, 1999. – Т.58. – №1. – С.3-10.
- Фуко 1996: Фуко М. Археология знания (Пер.с фр.). – Киев, 1996. – 418с.
- ФЭС – Философский энциклопедический словарь. – М., 1998. – 638с.
- Человеческий фактор 1998: Человеческий фактор в языке (Отв. ред. Е.С.Кубрякова). – М., 1988. – 289с.
- Rosh 1975: Rosh E. Cognitive Representation of Semantic Categories // Journal of Experimental Psychology № 104, 1975. – P.192-233.

The article focuses on the description of peculiarities, emerging from the interconnection and interdependence of ethnic mentalities and conceptual as well as language models. The definition of each of the terms is given. The author stresses the fact that conceptual world model is primary in comparison with language model. But it is the latter that realizes and verbalizes an ethnical cultural world model, retains it and transfers from generation to generation. According to the author's opinion, a language does not fix everything at once, but it is capable of describing everything in its own way. A conclusion is made that one and the same notion, one and the same fragment of reality has different

forms of wording in different languages, which may be more or less full. This direction of learning is supposed to be very promising in modern linguistics.

Key words: concept, conceptualization, conceptual (language) world model, mentality.

Надійшла до редакції 1 жовтня 2005 року.

Майя Всеволодова

ББК Ш10*00

УДК 81'36

ЯЗЫК КАК СИСТЕМА И СИСТЕМНОСТЬ КАК АТРИБУТ ЯЗЫКА В АСПЕКТЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАММАТИКИ¹

У статті аналізуються мовні факти, системні в межах категорії прийменника. З'ясовується структура функціонально-граматичного поля прийменників. На прикладі російської мови розглядається дихотомічна система, яку формують типи морфосинтаксичної структури прийменникових одиниць.

Ключові слова: мова; прийменник, система, системність, функціональна граматики.

Проблема «Язык как система» одна из основных в лингвистике. Можно предположить, что системность есть фундаментальная характеристика языка. Вопрос в том, что именно входит в понятие «система» по отношению к языку.

Работа над предлогами и их эквивалентами в рамках межнационального проекта «Славянские предлоги в синхронии и диахронии: морфология и синтаксис» позволила выявить и осмыслить некоторые факты и факторы, которые заставили по-новому посмотреть на эту проблему и предложить формулировки соответствующих понятий, как они «выстроились» в результате осознания языкового материала. Проект по предлогам реализуется уже несколько лет в тесном сотрудничестве в первую очередь с белорусскими и украинскими коллегами, но и с участием болгарских, сербских и польских лингвистов. В статье я буду опираться прежде всего на результаты именно этого проекта.

Определение языка как системы знаков, данное Соссюром, общеизвестно. Появление новых направлений, составляющих современную лингвистическую научную парадигму, с неизбежностью вносят в нее коррективы и заставляют переосмысливать известную формулу. В качестве примера такого позитивного, на мой взгляд, переосмысления приведу формулировку языка как системы, данную в [Awdiejew, Nabrajska 2004: 20]: «Языковая система в рамках функционального подхода есть соотношение устойчивых (обычных, известных всем, некоммуникативных) сочетаний форм и содержания, составляющих языковой репертуар (собрание языковых средств вместе с правилами их коммуникативного употребления), из которого говорящий выбирает нужные ему в процессе генерирования текста элементы» (Перевод мой – М.В.). Как видно, при функциональном подходе в понятие языковой системы с неизбежностью и абсолютно справедливо включаются сфера содержания и сфера правил употребления языковых средств, поскольку именно эти правила обеспечивают функционирование языка. Нам представляется однако, что для того, чтобы эксплицировать эти правила (которые для носителя языка работают на подсознательном уровне, но для инофона их нужно сформулировать, а для лингвиста их знание равносильно пониманию того, как и почему в данных условиях мы выбираем именно то, а не другое средство), необходимо знание тех механизмов, которые реализуются при действии данных правил. Соответственно, поскольку Язык, несомненно, относится к системам функционирующим, это с необходимостью предполагает наличие как определенных механизмов, обеспечивающих это функционирование, с одной стороны, так и правила, алгоритмы этого функционирования, с другой.

Лингвисты после Соссюра обращались и обращаются к формулированию языка как системы, исходя из той модели языка, то есть, из того понимания языка как целостности, которое сформировалось у каждого из них в ходе решения их конкретных задач. Мы в нашем проекте изучаем предлоги, во-первых, для понимания и формулировки правил употребления наших языковых средств при продуцировании или восприятии речевых построений (в самых разных функциональных стилях), в том числе, и инофонами, то есть, людьми, для которых русский/украинский/белорусский язык не являются родными, а во-вторых, для выявления как раз тех фактов и факторов языка, далеко выходящих за пределы лингводидактики, которые до сих пор оставались и остаются для нас часто terra incognita. Поэтому аспекты, с одной стороны, структуры языка как целостной системы, а с другой, заложенных в этой системе и имманентно ей присущих механизмов функционирования тоже как свойства этой системы, несомненно, интересуют нас в их единстве.

Наш подход к языку, сформированный в процессе преподавания русского языка как иностранного, мы определили как функционально-коммуникативную лингводидактическую модель языка [Амелинова и др. 2001], где